

ПРОБЛЕМА ІНШОГО В СУЧАСНОМУ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОМУ ПІЗНАННІ (ЧАСТИНА ПЕРША)

ВАДИМ, ПАЛАГУТА¹

Анотація

Стаття присвячена аналізу структуралістської та постструктуралістської моделі Іншого (Інших) як основи формування соціальної суб'єктності та його ідентичності. На основі компаративістського методу здійснено порівняння цих моделей. Було виявлено принципи побудови, подібність та відмінність цих моделей Іншого. Так, модель Іншого традиційного філософського структуралізму з його абсолютизацією «процесу без суб'єкта» нав'язує ззовні, часом неприйнятну, чужу суб'єкту ідентичність. Характерним прикладом використання цієї моделі Іншого є диспозитиви влади М. Фуко або інтерпеляція Л. Альтюссера, що задіяні при конструюванні ідеологічної ідентичності. Особлива увага в дослідженні була приділена гібридній моделі Іншого, яка свідчить про достатньо складний процес суб'єктивації, що проходить на неконтрольованому, несвідомому рівні, приклад якої виявив нам суб'єкт несвідомого Ж. Лакана. Показано, що модель Іншого постструктуралізму суттєво відрізняється від структуралістської, що дозволяє по-іншому розглядати суб'єктність. Дана модель Іншого (Інших) надалі дозволяє розширити та видозмінити застосування постструктуралістського підходу, який наголошує на віртуальних соціальних полях та місцях (скрізь і ніде) безобразного Іншого. Намічено контури подальшого вивчення проблеми трансформації та інкорпорування моделі «Іншого» у сучасні соціальні структури, що суттєво видозмінює роль колективної ідентичності для суб'єкта. Але які трансформації з моделями Іншого відбуваються зараз у сучасному соціумі, коли суб'єкт ніби повірив у перспективи «вільного» конструювання своєї ідентичності без безпосередньої співвіднесеності з Іншим стає перспективою майбутніх досліджень.

Ключові слова: структуралізм, постструктуралізм, постмодернізм, ідентичність, (само)ідентифікація, Я, Інший.

Актуальність і постановка проблеми у загальному вигляді

Відомо, що у філософії та в соціально-гуманітарному пізнанні ХХ – початку ХХІ століття вивчення проблеми Іншого активно здійснювалося завдяки побудові моделей суб'єктності в різноманітних напрямках сучасної філософії, насамперед, – в екзистенціалізмі, феноменології, герменевтиці, філософії діалогу, структуралізмі та постструктуралізмі, і нарешті, в постмодернізмі, де, згідно з постмодерністом Ж. Дельозом, вивчення соціального суб'єкта, його «Я» знаходиться «на дні Іншого». А на погляд його співвітчизника Жака Дерріда, «сучасна «фрагментарна людина» може бути зібрана лише за допомогою Іншого» (Ж. Дерріда). У сучасному соціально-гуманітарному (філософському) пізнанні концепт «Інший» став однією із найзначніших складових теоретичного осмислення проблем суб'єктності, ідентичності та (само)ідентифікації, що завжди передбачає наявність певної моделі «Іншого». Більш того, модель Іншого

стає зараз домінуючою стратегією не тільки при вивченні взаємовідносин самого суб'єкта та його різноманітних форм комунікації з іншими суб'єктами, але й при розгляді різноманіття зв'язків суб'єкта із соціальними, культурними та інформаційними утвореннями. Останні інкорпорували (Великого) Іншого у своє «соціальне тіло», що наочно зараз підтверджують діючі диспозитиви влади, які практично реалізують стратегії дискурсивних практик «влади-знання» (М. Фуко) у всіх соціокультурних, політичних та науково-освітніх структурах. Тому, не випадково на дослідження сучасних моделей чи моделей «Іншого» (як найважливішого чинника розуміння існування суб'єкта у соціумі) і спрямовані зусилля не тільки різних філософських напрямів, але й і дослідницький інтерес вчених інших гуманітарних наук і напрямів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз останніх досліджень та публікацій вказує на інтерес багатьох науковців гуманітарних напрямів становища суб'єкта у сучасному неоліберальному суспільстві. Багато в чому це зумовлено появою новітніх форм суб'єктності, які визначає змінена модель «Іншого» (яка постійно змінюється) як умови ідентичності суб'єкта, що суттєво впливає і саму політику ідентичності.

Corresponding author:

¹ Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» (Дніпро, Україна)
E-mail: palaguta@ua.fm
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4254-1625>

Сучасний стан західного суспільства та його вплив на переформатування суб'єктності аналізують праці німецького філософа корейського походження Бен-Чхоль Хана «Суспільство вигорання» (Byung-Chul, 2015), його ж «Агонія Ероса» (Byung-Chul, 2017), англійського дослідника Марка Фішера «Капіталістичний реалізм» (Fisher, 2009), американської філософії, психології та політології Шошани Зубофф «Епоха наглядового капіталізму. Битва за людське майбутнє у нових межах влади» (Zuboff, 2019), італійця Джорджо Агамбена «Куди ми прийшли? Епідемія як політика» (Agamben, 2021). Істотним змінам суб'єктивності присвячені останні роботи відомого словенського філософа Славоя Жижека «Гегель у підключеному мозку» (Žižek, 2020), його ж «Небеса в сум'ятті» (Žižek, 2022). До вивчення процесів та соціальних умов і факторів сучасної ідентичності суб'єкта безпосередньо відносяться психоаналітичні роботи – Младена Долара «Фройд та політичне» (Dolar, 2009), його співвітчизниці Ренати Салецл «Біг на місці» (Salecl, 2017), аргентинця Хорхе Алемана «Лакан та капіталістичний дискурс: неолібералізм та ідеологія» (Alemán, 2023), бразилійки Марії Рити Кель «Час та собака: суспільство та депресія» (Kehl, 2018) та інших дослідників у галузі сучасної гуманітаристики.

Проте поки що залишається недостатньо вивченою проблема – яка модель(і) «Іншого», онтологічна за своїми характеристиками, і яка дозволяє краще зрозуміти існуючу зараз конфігурацію суб'єкт-соціум. Дослідження цієї проблеми дозволить надалі відповісти на запитання – чи можливі стратегії конструювання моделі «Іншого» як найважливішої умови для здійснення політики ідентичності владними структурами чи дане конструювання має епізодичний, спонтанний та локальний характер?

Мета статті в загальному виді

Загальна мета – дослідницький пошук реалістичної моделі «Іншого» для вивчення сучасного соціального суб'єкта та його ідентифікаційних характеристик.

Тому дана мета передбачає розгляд питання – яка модель «Іншого» зараз існує як даність, як реальність і яка дозволяє досліджувати становище суб'єкта в соціумі. І чи можна її розглядати як універсальну чи, як тільки локальну, тимчасову, минушу? Другою метою є дослідження питання: наскільки інкорпорованою у соціальні структури модель «Іншого» є вирішальним фактором у фор-

муванні нинішньої колективної та індивідуальної ідентичності суб'єкта?

Виклад основного матеріалу

Дійсно, не буде великим перебільшенням сказати, що у сучасних концепціях суб'єктності модель Іншого присутня як одна з домінуючих. Джерелом сучасних концепцій суб'єктності є філософський постмодернізм. Якщо звернутися до цих концепцій суб'єктності з метою уточнення моделі Іншого, то важливо тут зазначити, що моделей Іншого як мінімум дві – структуралістська та постструктуралістська, і в обох чітко окреслена позиція Іншого. Структуралістську можна назвати моделлю «Іншого» як структури чи закону, а постструктуралістську – як дискурсивну ідентичність.

Так, якщо розглядати модель Іншого як структуру або закон, то можна відзначити, що вона виходить з тієї глибинної передумови, що підтримується багатьма відомими філософами та вченими, – від К. Леві-Строса та Ж. Лакана 50-х-початку 60-х років до М. Фуко періоду написання «Слов і речей» й «Археології знання» та Ж. Дельоза часу створення «Логіки сенсу» та «Розходження і повторення» (і не тільки ними), – згідно з якою людина – це єдина у своєму роді жива істота, яка створює для свого буття *символічний універсум*, що діє скрізь, у кожен момент та на всіх рівнях свого існування. Говорячи про специфіку символічного універсуму, що дається суб'єкту не покроково, не поступально і в наблизенні, а одразу і в усій його цілісності, і, насамперед, у мовних практиках у вигляді надлишку позначаючого, і незалежного від типу суспільного устрою, К. Леві-Строс пише: «Однак всюди – і постійно і в нашому суспільстві (безперечно, протягом тривалого часу) зберігається фундаментальна ситуація, що походить від самої суті людини – людина спочатку має в своєму розпорядженні всю сукупність того, що означає. < I розподіляє його серед речей, згідно із законами символічного мислення» (Levi-Strauss, 1987).

Більше того, спираючись на етнологію М. Мосса, К. Леві-Строс постійно проводив ідею, що символічна функція надлишкова, і структурує порядок чи закон соціального як такого, будучи підґрунтям усіх існуючих соціальних законів. Інакше кажучи, соціальні закони «черпають» свою законовідповідність із *семантичної надмірності* символічного універсуму: «Якщо виходити із твердження Мосса про те, що всі соціальні феномени можна уподібнити до мови, –

пише французький антрополог, – «то в мані, вакані, оренді (ключові соціально-символічні поняття соціально-антропологічних досліджень М. Мосса – В. П.) та інших поняттях того ж типу ми побачимо свідоме вираження семантичної функції, роль якої полягає в тому, щоб дозволити символічному мисленню працювати, незважаючи на властиві йому протиріччя» (Levi-Strauss, 1987). Відповідно до цього підходу суб'єкт завжди знаходиться всередині символічного універсуму, і не в силах вийти за його кордони, що окреслюють практично весь соціокультурний вимір суб'єкта.

Таким чином, дане трактування соціального як символічного встановлює значущість сутнісної моделі «Іншого», де Інший на символічному рівні визначає соціальне буття суб'єкта. Інакше висловлюючись, Інший конститується як основа генерування соціального та його структур. Особливістю даної моделі «Іншого» є те, що простір між суб'єктом та Іншим є початковим, конститутивним та односпрямованим – від Іншого до суб'єкта: не існує вихідного безпосереднього переживання суб'єктом самого себе, яке б потім ретроспективно об'єктивувалося у структурі символічного порядку, тому сам суб'єкт виробляється в результаті входження до «упредметненого» символічного порядку. Тим самим, Інший як даність репрезентує собою своєрідну персоніфікацію Символічного порядку соціуму. Отже, можна сказати, що в даному підході при розгляді моделі «Іншого» акцентується увага на тому моменті, що суб'єкт конститується порядком або структурою Символічного як суто соціальною інстанцією, яка безпосередньо «нав'язує» суб'єкту себе через багаточисельні соціокультурні системи готових значень, а однією з Універсальних систем є мова.

Щоб оцінити креативні можливості цього підходу у дослідженні моделі Іншого, звернемося до концептуалізації «Іншого» як структури, найбільш послідовно проведеної у роботах структурного психоаналітика та філософа Ж. Лакана. Так, розробка моделі «Інший» як структури багато в чому була визначена дослідженнями на зіткненні теорії суб'єкта та теоретичного психоаналізу, здійсненими Ж. Лаканом під час «структурно-семіотичного» етапу його наукової діяльності – у 50-х-першій половині 60-х років минулого століття. Про актуальність застосування Ж. Лаканом структурно-семіотичної моделі мови до дослідження суб'єктності Ф. Джеймісон

пише: «В основі його концепції *ланцюга означаючих* закладений один із фундаментальних принципів (і одне з видатних відкриттів) соціоанської лінгвістики, а саме, положення про те, що значення не є однозначним співвідношенням означаючого та означуваного, матеріальності мови, слова чи найменування та його референта чи поняття. Значення, з нової точки зору, породжується рухом від означаючого до означуваного. Те, що ми у загальному вигляді називаємо означуваним – значення чи понятійний зміст висловлювання, – має розглядатися, швидше, як видимість значення, об'єктивний міраж означення, породжений і сформований *співвідношенням означаючих між собою*» (Jameson, 2013).

І найбільш істотним (що надалі суттєво вплине на розробку концепцій у дослідженні соціального суб'єкта) є той факт, що французький мислитель запровадив у дослідження суб'єктності відразу двох інших – великого «Іншого» та маленького «іншого». При цьому мова як структура повністю «захоплюється», тобто перебуває під владою мови великого Іншого (A = Autre). «Існує два інших, щонайменше два, і їх не треба між собою плутати», пише Ж. Лакан, – «це Інший з великої літери (A = Autre) та інший з маленької літери (a = autre), який і є моє власне Я. Саме з Іншим, з великої літери, має справу функція мови» (Lacan, 1991). Але що дуже примітно при розгляді концепту суб'єктності двох інших, малого та великого Іншого: протиставлення «маленького» іншого «великому» Іншому має своїм безпосереднім прообразом фрейдівську опозицію Я-ідеал/ідеал-Я, які відрізняються в залежності від того, яке місце займає суб'єкт. Так, у першому випадку – Я-ідеал як ідентичність суб'єкта, у другому випадку – ідеал-Я – як кохання та об'єктні відносини, у тому числі що й фіксація нарцистичного бажання суб'єкта. Необхідно відзначити, що як Я-ідеал, так і його умовна опозиція – ідеал-Я, яка є умовою інтродекції або вмістилища для зовнішніх об'єктів, хоч і протиставляються у З. Фрейда, але тісно взаємопов'язані і можуть переходити одна до одної (Freud, 1990).

Уточнюючи цю фрейдівську концепцію суб'єктності, згідно з Ж. Лаканом, ідеал-я встановлює зв'язок з уявленим іншим з маленької літери, я-ідеал – з Іншим з великої літери, що утворює символічну інстанцію, яка дає місце суб'єкту та встановлює перспективу спостереження. Так, цей Інший, мій ідеал може переживати за мене те, що я сам не переживаю. Він діє як сполучна ланка

між усіма іншими, як опора їхнього спільного існування, як незаперечний закон. Важливими є при цьому не його «істинні» якості, а лише функція, відведена в символічній структурі соціуму. Тут важливим є ідеальний образ цього тільки одного та єдиного. Таким чином суб'єкт не тільки говорить у цьому Другому, але тільки виходячи з Іншого він щось може бажати. Тому, Ж. Лакан любив завжди повторювати фразу – «Бажання суб'єкта – це бажання Іншого» (Lacan, 2001). А перший об'єкт його бажання – бути визнаним «великим» Іншим.

Проте ситуація ускладнюється тим, що бажання не тільки бажання суб'єктом цього великого Іншого, але й Інший у бажанні стоїть на його шляху, тобто Інший виконує функцію перешкоди. Ця перешкода встановлює дистанцію між бажанням і об'єктом, та породжує фантазії на тему, що знаходиться за нею, що являє собою бажання цього великого Іншого. Дуже примітно тут і те, що у мовленні я не говорю, *але «мною» або через мене* говорить Інший: ця розбіжність суб'єкта, який говорить (як я) і суб'єкта хто насправді говорить за мене (мовлення Іншого) приводить суб'єкта до низки іменувань для попереднього означаючого по відношенню до подальшого означаючого, чи серії актів самоідентифікації, які ніби зсередини підривають відповідність і гарантованість Іншого як структури. Проте, фігура Іншого завжди присутня в мові як її постійний фон, як «голос, що віщає з несвідомого суб'єкта», тобто він завжди є присутнім в актах висловлювання або говоріння суб'єкта: «Все те, до чого прагне мова у своїй символізуючій функції – це трансформувати суб'єкт, якому вона адресується, встановивши його зв'язок із суб'єктом, від якого вона виходить, тобто створивши ефект означаючого» (Lacan, 2001). А формами представлення Іншого, як виключно соціальної інстанції з великої літери і як непорушного порядку, у Ж. Лакана виступають іпостасі Імені Батька, Закону, Фалоса, які є виразниками пануючого означаючого і які задають усю соціально-символічну структуру. Таким чином, Іншого можна розглядати як структуру, що виробляє суб'єкта як певну форму (Lacan, 2015). Більше того, Інший є «місце без місця» надіндивідуального, яке визначає суб'єкта, де дискурс Іншого – це «дискурс контуру ланцюга, в який я виявився увімкненим» (Lacan, 1991).

Але парадокс цього підходу в тому і полягає, що Інший як символічна структура неспроможна повною мірою задати суб'єктивність, оскільки

крім Символічного і Уявлюваного реєстру людської психіки, суб'єкта насамперед визначає зовсім інша інстанція, саме – Реальне, вивченням якого Ж. Лакан зайнявся на завершальному етапі своєї наукової діяльності. Реальне суб'єкта структурувати неможливо, це той залишок або приріст, який неможливо піддати символізації та впорядкуванню. До цього нас підводить ідея «пізнього» Ж. Лакана, в якій він сам розвінчує структурувану мовою суб'єктність, представивши її як своєрідну «статистичну закономірність»: «Цей Інший представляє собою не що інше, як чистий суб'єкт сучасної стратегії гри, і як такий він цілком доступний розрахунку ймовірностей, якщо тільки реальний суб'єкт, розраховуючи власну кон'юнктуру, не буде братиме до уваги жодних відхилень, званих суб'єктивними у звичайному сенсі, тобто психологічних, але тільки вписувати себе в певну комбінаторику, що піддається вичерпуванню» (Есо, 2013). Але якщо тут запроваджується закон вірогідності (ігри первинних відмінностей), то він природним чином скасовує собою відповідність будь-якої структури. Якщо погодитися з даною критикою концепції суб'єктності Ж. Лакана як структуралістської, то вона суперечить основному пояснювальному принципу структуралізму та його механізму виробництва суб'єктності через готову систему правил і норм, визначаючих стійкість структури. Дійсно, якщо її дотримуватись, то ніяке структурування далі вже неможливо і на цьому закінчується, а сам суб'єкт, його «Я» лише запускає соціально-символічний механізм структури, але не більше того. Інший як структура представляється як імовірнісна чи можлива для суб'єкта спільна буттєвість, що підпорядкована логіці Символічного. Але самі по собі символічні структури носять імовірнісний характер, що припускає реальну можливість суб'єкта обійти чи не «вписатися» в структурування Іншого. Більше того, якщо слідувати логіці У. Еко, дієвість соціально-символічних структур, у тому числі і структур мови, вже не сприймається як неминучий і самодостатній початок для суб'єкта.

Необхідно підкреслити, що детальне дослідження концепції суб'єкта Ж. Лакана виявляє, що він насправді суворо не дотримувався структуралістської стратегії при дослідженні суб'єктивності, відповідно до якої, суб'єкт – це лише епіфеномен будь-якої символічної структури. Навпаки, позиція Ж. Лакана кардинально відрізнялася від структуралістської моделі тим,

що він зберігав поняття суб'єкта, але не суб'єкта філософської традиції *cogito* як свідомості чи мислення, а як *суб'єкта несвідомого*. Але подібність із структуралізмом ріднила його з ним в тому, що він дотримувався структуралістського принципу – «несвідоме структуроване як мова», і суб'єкт існує на рівні цього несвідомого як свого роду асуб'єктивна структура. Як зазначає відомий представник теоретичного психоаналізу М. Долар: «Від інших представників покоління структуралістів Лакана відокремлює прірва: у той час, як вони примикали до антикартезіанського та антигегельянського табору, Лакан відчував себе спадкоємцем цієї традиції. Зрештою, цей розподіл залежить від способу розуміння суб'єктивності» (Dolar, 1993).

Таким чином, Інший – це суб'єкт несвідомого, який постійно бере участь у процесах суб'єктивності «Я» на символічному рівні, але сама свідомість суб'єкта це не може визнати, що свідчить про появу «чужого ядра» всередині самої суб'єктивності, тому психоаналітичний суб'єкт сумірний із самим розривом у внутрішньому вимірі суб'єктивності. «Можна сказати, що для психоаналізу немає такої речі як індивідуальність», – пише в іншій своїй статті М. Долар, – «індивідуальність може розумітися тільки як вузол соціальних зв'язків, мережа відносин з іншим, але завжди вже соціальним Іншим. Іншим, що являється, в кінцевому рахунку, коротким позначенням соціальної інстанції як такої. Суб'єктивність не має жодного сенсу без цього невід'ємного стосунку з Іншим, так що соціальність була тут із самого початку» (Dolar, 2009). Резюмуючи все вищесказане, можна стверджувати, що концепція суб'єкта несвідомого як Іншого Ж. Лакана, який глибоко відчув і модернізував концепцію суб'єкта З. Фрейда, задала вектор для подальшого аналізу суб'єктивності не тільки таким напрямом філософії як постструктуралізм і постмодернізм, але й окреслила перспективу дослідження суб'єктивності та соціальних процесів у соціумі XXI століття. Якщо ж звернутися до постструктуралізму, то в ньому акцент дослідження переноситься із систем готових значень структури на процеси їх встановлення, із властивими моментами зсуву, розриву чи збою.

Основний дослідницький пафос постструктуралістської методології не може не викликати інтересу до пошуку істинного рівня мови, не підвладного загальноприйнятим кодам та структурам. Саме тут виявляється значимість елементів

позаструктурних, маргінальних, асоціальних. Можливо, саме вони є онтологічною основою граничної нередукованої реальності суб'єкта, що існує на рівні *буття бажання*. Тим самим, проголошується пріоритет «вивороту» структури, розмиваються межі внутрішнього та зовнішнього, свідомості та несвідомого у викривлених та множинних просторах соціального та культурного буття суб'єкта. Ситуацію зміни парадигми суб'єктивності, що виникла, сучасний теоретичний психоаналіз, в особі його відомої представниці Р. Салецл, характеризує наступним чином: «Проблема тепер полягає не в тому, як описати природу піднесеного об'єкта в суб'єкті (*Великого Іншого, Закону, Постанов, Наказів, Розпоряджень тощо.* – В. П.) – об'єкта, який сам суб'єкт вловити не в змозі, а в тому, як уявити суб'єкт в якості певної цілісності. Суб'єкт цей, зрозуміло, не монолітний: він постійно змінює свою ідентичність. <> Він сам стає творцем своєї власної ідентичності» (Salecl, 2000). Тим самим, тут дослідницею виразно виражена тенденція заміни моделі Іншого як усталеної структури на модель Іншого як ідентичності, що формується, в процесах ідентифікації, що здійснюються у дискурсивних практиках.

Ось чому у фокус розгляду постструктуралізму потрапляють *аструктурні, недетерміновані елементи суб'єктивності*, що ніяк не вписуються в класичну парадигму суб'єкта: Реальне, що не піддається символізації, яке досліджував у пізній період своєї наукової діяльності Ж. Лакан, несвідомі прагнення вислизнути від впливу владних структур (Дж. Батлер, Р. Барт, М. Пеше, Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі), «відкриті» структури (У. Еко), феномен тілесності як неструктурної характеристики суб'єктивного буття (Ж.-Л. Нансі) та багато інших.

Проте, елімінувати або скасувати трансцендентну, есенціальну основу людського буття і замінити її повністю постструктуралістською іманентністю на кшталт «чистої» сингулярності, множинності та трансверсальності Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі представляє суттєву проблему, внаслідок того, що завжди залишається деякий нередукований «онтологічний залишок». Інакше кажучи, неможливо скасувати онтологію суб'єкта, що виявляється, щоправда, за умов сучасного встановлення суб'єкта як полісуб'єктивності, тобто, зовсім іншим чином, ніж встановлювалося класичною теорією суб'єктивності і структуралізмом як «процесу без суб'єкта», що в принципі скасовує

суб'єктність як таку. Виходячи з даного розуміння суб'єктності провідними представниками постструктуралізму, які безпосередньо вивчали проблему Іншого, бачимо, що більшість з них розглядає модель Іншого як ідентичність суб'єкта (Ж. Дерріда, С. Жижек, Р. Салецл, Ю. Крістева, Е. Лаклау, Ш. Муфф, Дж. Батлер, В. Коннолі, Р. Брайдотті). Не маючи в рамках цього дослідження можливості детально аналізувати все різноманіття аспектів та їх нюансування, що відносяться до постструктуралістської проблематики Іншого як основи процесуальної ідентичності, здійснюваної у процесах дискурсивної ідентифікації, вкажемо лише на принципові положення даного підходу і труднощі, що виникають під час його використання. Так, постструктуралізм, розглядаючи модель Іншого як підоснови ідентичності, радикально відмовляється від того трактування, яке «пристібає» суб'єкта до займаного ним «реального» місця чи положення у соціальному просторі, тобто ідентичність суб'єкта не розглядається у контексті певного місця в соціумі, суб'єкт існує у постійному становленні та без місця (в атопосності) (Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, С. Жижек, Р. Салецл).

Разом з тим, на перший погляд, у постструктуралізмі начебто має відкриватися можливість осмислення аспектів відношення суб'єктивного Я з Іншим, що виходить за межі, визначені структурною моделлю Іншого. Але вона, наскільки можна судити з аналізу постструктуралістських джерел, залишається повною мірою невикористаною через те, що саме «Я» вже не сприймається головною інстанцією, що характеризує повною мірою суб'єкта. Уявлення про суб'єктивність у постструктуралізмі суттєво переглядається – тут вже немає автентичного, самодостатнього «Я», а виникає суб'єкт як множинність чи полісуб'єктність. Роз'яснюючи радикальну зміну постструктуралістської (постмодерністської) позиції в трактуванні свідомого «Я», Ж. Лакан наголошує: «Слід ніколи не упускати з уваги: *моє Я* – це зовсім не Я, не омана в сенсі часткової істини, як представляє її *класична доктрина*. Це дещо зовсім інше – це особливий об'єкт, всередині досвіду даного суб'єкта присутній. Так, буквально так: *моє Я* представляє собою об'єкт – об'єкт, що виконує певну функцію, яку ми назвемо тут функцією уявлюваною» (Лакан, 1991). Тому, Я і суб'єкт абсолютно різні інстанції в постструктуралістському підході, а його значущість полягає, перш за все, у тому, що він нама-

гається відновити *онтологічний статус* у дослідженні суб'єктивності, втрачений багатьма традиційними підходами до вивчення суб'єкта.

Таким чином, послідовне осмислення даним підходом Іншого призводить до того, що питання про відношення «Я» та Іншого *трансформується* у питання про співвідношення суб'єктивного та соціального (колективного, інтерсуб'єктивного, Символічного) як у самому суб'єкті, так і поза його фізичними межами, внаслідок того, що межа суб'єктивного та соціального, внутрішнього та зовнішнього, свідомого та несвідомого постійно переміщується, тобто носить реляційний, плинний та рухливий характер. Парадокс полягає в тому, що поклик та вплив Іншого не зникає, оскільки умоглядні властивості «Я» втрачають самодостатній характер і ними вже не визначається суть суб'єкта; і оскільки сама структурна модель Іншого як підстави встановлення суб'єктності втрачає свої реальні обриси та «розпорошується». *Інший як і раніше мислиться в постструктуралізмі як структура*, нехай і уявна або віртуальна, яка і становить основу *ідентифікаційної матриці* суб'єктивності. Тут вимальовується онтологія не стільки Іншого, скільки безлічі Інших (Голосу Іншого), не прив'язаних до певного місця, а скоріше, розсіяних у просторах дискурсивних практик. Так, якщо керуватися цим становищем постструктуралізму в трактуванні моделі Іншого, то її лейтмотив цілком може бути виражений характеристикою Ж. Отьє-Ревю: «*Структурно всередині суб'єкта, у його дискурсі, принципово наявним є Інший*» (Authier-Revuz, 2019). Тим самим модель Іншого ще більше віртуалізується і множить, але він від цього не стає менш реальним для суб'єкта. При цьому на перший план виходить вивчення можливостей дискурсу, який конститує вже не тільки Іншого, скільки безлічі Інших, а через них і полісуб'єктивність суб'єкта як таку.

Продовжуючи розглядати модель Іншого як суб'єктивну ідентичність і вже як основу ідентифікаційної матриці суб'єктності, поставимо собі цілком резонне питання: як можливо осмислити суть Іншого чи вже Інших у дискурсі? Інакше кажучи, навіть якщо він і не репрезентований в принципі, то яке місце він «займає» в дискурсі і який він «справляє» вплив при «виробництві» суб'єкта? Необхідно одразу відзначити, що труднощі осмислення виникають при прагненні його уявити чи представити будь-яким

чином. Тим самим, Інший апріорно завжди повинен залишатися «чисто» символічною конструкцією. Таким чином, Інший не може бути поданий в уявленні, існуючи від самого початку у вигляді певного *фону*, на якому здійснюється дискурс, перебуваючи, якщо висловлюватися метафорично, в *атонії*, а його артикуляція відбувається *опосередкованим чином* по мірі розгортання дискурсу як соціально-символічної конструкції. Але «схопити» його суб'єкт не в змозі. Будь-яка така спроба приречена на невдачу, внаслідок того, що символічний Інший, виконуючи найважливішу регулятивну функцію в дискурсі, сам по собі не уявлений, носить швидше фіктивний характер, і лише безперервно відсилає до інших символічних утворень за принципом бріколажу.

Аналізуючи леві-стросовський метод бріколажу, як про універсальний показник дискурсу, Ж. Дерріда наступним чином характеризує дії суб'єкта, що застосовує бріколаж у дискурсі: «Бріколер – це той, хто користується «підручними засобами», тобто інструментами, які він знаходить у своєму розпорядженні навколо себе, які вже тут, які не були спеціально задумані заради операції, для якої їх змушують служити і до якої їх метод спроб і помилок намагаються пристосувати, без вагання змінюючи кожного разу, коли це здається необхідним, пробуючи по кілька разів, навіть якщо походження і форма їх гранично різнорідні, і т. п. <> бріколером є будь-який дискурс» (Derrida, 2001). Тут вже немає принципової різниці між бріколажем та бріколером, тобто дискурсом та суб'єктом – вони взаємовизначають один одного. Отже, «натуралізувати», наділити Іншого яким-небудь репрезентованим образом, і тим більше, приписати йому якісь «ексклюзивні» бажання, потреби, прагнення практично приречені на невдачу. Суб'єкт отримує від Іншого місце у просторі дискурсу, що на думку С. Жижека *сам не знаючи чому*. Так, С. Жижек, як і Ж. Лакан вважає, що Інший (великий Інший), конституюючи я (маленького іншого), відмовляє суб'єкту навіть в обговоренні вибору Іншого: «Суб'єкт не знає, чому він зайняв це місце у символічній структурі (його єдиною відповіддю на питання Іншого “Che vuoi?” (фр. – Чого ти хочеш? – В. П.) може бути тільки істеричне питання: «Чому я той, ким мене зобов'язали бути, чому у мене цей мандат?» <> «Чому я – те, що, за твоїми (Іншого з великої літери) словами, є?» (Zizek, 2009). Більше того, суть Іншого – це повна німота. Тому найважливішою обставиною у спробі якимось чином експлі-

кувати непередставимого Іншого є те, що дискурс суб'єкта відбувається як би в стані одночасної *відсутності-присутності Іншого*, як говорив у зв'язку з цим Ж. Лакан: «Справжні Інші, істинні – суть те, про що нам нічого невідомо. Вони знаходяться з іншого боку стіни мови – там, де мені ніколи до них не дістатися» (Lacan, 1991).

Але, разом з тим, «ми вільні поводитися з іншим як нам завгодно, в тому числі й шанувати його за об'єкт, тобто заздалегідь вважати, що він сам не знає, що говорить. Коли ми користуємося мовою, наше ставлення до іншого постійно витає всередині цієї двозначності. Іншими словами, мова створена як для того, щоб укорінити нас у Іншому, так і для того, щоб у принципі перешкодити нам його зрозуміти» (Lacan, 1991). Тим самим, дискурс як мікросоціальний рівень володіє специфічною властивістю одночасного «відкриття та приховування» Іншого або «ілюзорним представленням» Іншого (що саме по собі вже нонсенс), без якого його подальша експлікація на макрорівні соціального та його всілякі варіації на цьому рівні неможливі. Отже, концептуалізація Іншого в постструктуралізмі виявила той незаперечний факт, що ідентичність носить «плаваючий» або безперервно мінливий характер, тобто виражається через процеси самоідентифікації, що і передбачає наявність особливого простору дискурсу для зустрічі *принципово інших* суб'єкта та Іншого. Якщо цією невідмінною умовою знехтувати, тоді Інший, який порушує порядок смислів при конституюванні суб'єктивності, виявляється своєрідною «сліпою плямою» для суб'єкта. Генеровані механізми суб'єктивності взаємопов'язані з мікрорівнями соціального, де й здійснюються дискурси, в яких невпинно репрезентується і присвоюється символічний Інший або Інші. Справді, на цих мікрорівнях соціального відбувається генерування суб'єктивності.

Необхідно констатувати, що при подібного роду дослідженнях необхідно враховувати одну очевидну складність: дослідження ідентичності суб'єкта та його дискурсивних самоідентифікацій безперервно «вислизують» від об'єктивного аналізу, якщо використовуються традиційні соціально-філософські та соціологічні підходи. Подібні підходи спочатку не враховують суб'єкта, «пов'язаного» досвідом «конструювання» взаємовідносин з Іншим або Іншими, а значить, втрачається і глибинний сенс соціального існування суб'єкта. Важливо підкреслити, що цей рівень

дискурсу як мікрорівень соціального – чи той рівень, на якому сумнівна природа репрезентації «ілюзорного» Іншого (Інших) не сприймається як серйозна соціальна проблема. Зазвичай моделями Іншого на мікрорівні соціального нехтують як другорядним чинником дослідження соціального, і лише останнім часом їхнє вивчення стало об'єктом уваги з боку соціальних теоретиків. Разом з тим, у крос-культурних дослідженнях та політологічних дослідженнях моделі Іншого використовуються досить часто, в яких простежується широке використання моделей Іншого на усіх рівнях соціального. Достатньо згадати тут гучні, знакові роботи І. Ноймана (Neumann, 1999) та Е. В. Саїда (Said, 2016).

Висновки

У першій частині статті на основі компаративістського, порівняльного аналізу було розглянуто моделі Іншого (Інших) у структуралізмі та постструктуралізмі. Продемонстровано, що модель Іншого (Інших) є необхідною умовою при дослідженні соціального суб'єкта та його ідентичності. Тобто в обох моделях Іншого було проаналізовано принципи їх побудови. Були відзначені важливі розбіжності у даних методологічних підходах щодо проблеми Іншого (Інших). Так, модель Іншого традиційного філософського структуралізму з його абсолютизацією «процесу без суб'єкта» *нав'язує ззовні*, часом неприйнятну, чужу суб'єкту ідентичність. Характерним прикладом використання цієї моделі Іншого служать

диспозитиви влади М. Фуко або інтерпеляція Л. Альтюссера, задіяні при конструюванні ідеологічної ідентичності. Але існує і *гібридна* модель Іншого, яка свідчить про достатній складний процес суб'єктивації, що проходить на неконтрольованому, несвідомому рівні, приклад якої виявив нам суб'єкт несвідомого Ж. Лакана. Модель Іншого постструктуралізму суттєво відрізняється від структуралістської, що дозволяє по-іншому розглядати суб'єктність як множинну суб'єктність. Інакше кажучи, соціально орієнтована модель Іншого виходить з характеристик суб'єктивності, прийнятних для безлічі суб'єктів, що передбачають і множинність Іншого або множинності Інших, що говорить про відсутність єдиної моделі Іншого, яка конститується в актах висловлювань дискурсу і безперервно присвоюється, переприсвоюється та асимілюється суб'єктом. Таким чином, якщо розглядати суб'єкта з позицій множинної суб'єктивності, то можна надалі розширювати застосування даного підходу, який наголошує на віртуальних соціальних полях і місцях (скрізь і ніде) безобразного Іншого. Інший або Інші «представляються» тут як свого роду постійні присутні-відсутні супутники-напарники або ж конкуренти суб'єкта. Але які трансформації відбулися з моделлю Іншого постструктуралізму у сучасному соціумі, коли суб'єкт увірував у перспективи «вільного» конструювання своєї ідентичності без безпосередньої співвіднесеності з Іншим? Цьому буде присвячено другу частину нашого розгляду.

Список використаних джерел

- Agamben G. *Where Are We Now? The Epidemic as Politics*. Rowman & Littlefield Publishers, 2021. 104 p.
- Alemán J. *Lacan and Capitalist Discourse: Neoliberalism and Ideology*. Routledge, 2023. 128 p.
- Authier-Revuz Jacqu. *La Représentation Du Discours Autre: Principes Pour Une Description*. *Walter de Gruyter*. 685 p.
- Braidotti R. *Nomadic Subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. New York; London : Routledge, 1994. 285 p.
- Byung-Chul Han. *The Agony of Eros*. US, Cambridge, Massachusetts : The MIT Press, 2017. 88 p.
- Byung-Chul Han. *The Burnout Society*. Stanford, California : Stanford University Press, 68 p.
- Deleuze, Gilles. *How Do We Recognize Structuralism? Desert Islands: and Other Texts, 1953–1974*. Cambridge, MA : Semiotext(e), 2004. P. 170–192.
- Derrida, Jacques. *Writing and Difference*. *Routledge*, 2001. 480 p.
- Dolar Mladen. *Beyond Interpellation*. *Qui Parle*. 1993. Vol. 6. № 2. P. 75–96.
- Dolar Mladen. *Freud and the Political*. *Theory and Event*. 2009. Volume 12, Issue 3. Johns Hopkins University Press. doi 10.1353/tae.0.0085
- Eco Umberto. *La Estructura Ausente*. Debolsillo, 2013. 512 p.
- Fisher Mark. *Capitalist Realism: Is There No Alternative?* United Kingdom : Zero Books, 2009. 81 p.
- Freud Sigmund. *Group Psychology and the Analysis of the Ego*. New York, London : W. W. Norton & Company, 1990. 144 p.
- Jameson Fredric. *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. US, Durham, North Carolina : Duke University Press Books, 2013. 457 p.

- Kehl M. R. *Time and the Dog: Society and Depression*. Verso Books, 2018. 304 p.
- Lacan Jacques. *The Function and Field of Speech and Language in Psychoanalysis. Ecrits: A Selection*. NY: Routledge, 2001. 93 p.
- Lacan Jacques. *The Seminar of Jacques Lacan: Book 1, Freud's Papers on Technique, 1953–1954*. New York, London : W. W. Norton & Company, 1991. 326 p.
- Lacan Jacques. *The Seminar of Jacques Lacan. Book II. The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis, 1954–1955*. New York, London : W. W. Norton & Company, 1991. 300 p.
- Lacan Jacques. *On the Names-of-the-Father*. Cambridge : Polity Press, 2015. 96 p.
- Levi-Strauss Claude. *Introduction to the Work of Marcel Mauss*. London : Routledge & Kegan Paul, 1987. 104 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315005102>
- Mouffe C. *For a Politics of Nomadic Identity. Travelers' Tales: Narratives of Home and Displacement*. London; New York : Verso, 1994. 326 p. P. 107–146.
- Neumann Iver B. *Uses of the Other: "The East" in European Identity Formation*. Manchester University Press, 1999. 248 p.
- Said Edward W. *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*. Penguin, 2016. 446 p.
- Salecl Renata. (Per) *Versions of Love and Hate*. London and New York: Verso Books, 2000. 194 p.
- Salecl Renata. *Tek na mestu*. Mladinska knjiga Založba, 2017. 221 p.
- Žižek S. *Heaven in Disorder*. OR Books, 2022. 241 p.
- Žižek S. *Hegelin A Wired Brain*. Bloomsbury Academic, 2020. 208 p.
- Zizek Slavoj. *The Sublime Object of Ideology*. Verso, 2009. 304 p.
- Zuboff Sh. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. Public Affairs, 2019. 704 p.

References

- Agamben, G. (2021). *Where Are We Now? The Epidemic as Politics*. Rowman & Littlefield Publishers. 104.
- Alemán, J. (2023). *Lacan and Capitalist Discourse: Neoliberalism and Ideology*. Routledge. 128.
- Authier-Revuz, Jacqu (2019). *La Représentation Du Discours Autre: Principes Pour Une Description*. Walter de Gruyter. 685.
- Braidotti, R. (1994). *Nomadic Subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. New York; London : Routledge. 285.
- Byung-Chul, Han (2017). *The Agony of Eros*. US, Cambridge, Massachusetts : The MIT Press. 88.
- Byung-Chul, Han (2015). *The Burnout Society*. Stanford, California : Stanford University Press. 68.
- Deleuze, Gilles (2004). *How Do We Recognize Structuralism? Desert Islands: and Other Texts, 1953–1974*. Cambridge, MA: Semiotext(e). 170–192.
- Derrida, Jacques (2001). *Writing and Difference*. Routledge. 480.
- Dolar, Mladen (1993). *Beyond Interpellation*. *Qui Parle*. 1993. 6. 2. 75–96.
- Dolar, Mladen (2009). *Freud and the Political. Theory and Event*. 12, Issue Johns Hopkins University Press. DOI: 10.1353/tae.0.0085
- Eco, Umberto (2013). *La Estructura Ausente*. Debolsillo. 512.
- Fisher, Mark (2009). *Capitalist Realism: Is There No Alternative?* United Kingdom : Zero Books. 81.
- Freud, Sigmund (1990). *Group Psychology and the Analysis of the Ego*. New York, London : W. W. Norton & Company. 144.
- Jameson, Fredric (2013). *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. US, Durham, North Carolina : Duke University Press Books. 457.
- Kehl, M. R. (2018). *Time and the Dog: Society and Depression*. Verso Books. 304.
- Lacan, Jacques (2001). *The Function and Field of Speech and Language in Psychoanalysis. Ecrits: A Selection*. NY: Routledge. 93.
- Lacan, Jacques (1991). *The Seminar of Jacques Lacan: Book 1, Freud's Papers on Technique, 1953–1954*. New York, London : W. W. Norton & Company. 326.
- Lacan, Jacques (1991). *The Seminar of Jacques Lacan. Book II. The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis, 1954–1955*. New York, London : W. W. Norton & Company. 300.
- Lacan, Jacques (2015). *On the Names-of-the-Father*. Cambridge : Polity Press. 96.
- Levi-Strauss, Claude (1987). *Introduction to the Work of Marcel Mauss*. London : Routledge & Kegan Paul. 104. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315005102>
- Mouffe, C. (1994). *For a Politics of Nomadic Identity. Travelers' Tales: Narratives of Home and Displacement*. London; New York: Verso. 107–146.

- Neumann, Iver B. (1999). *Uses of the Other: "The East" in European Identity Formation*. Manchester University Press. 248.
- Said, Edward W. (2016). *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*. Penguin. 446.
- Salecl, Renata (2000). *(Per)Versions of Love and Hate*. London and New York: Verso Books. 194.
- Salecl, Renata (2017). *Tek na mestu*. Mladinska knjiga Založba. 221.
- Žižek, S. (2022). *Heaven in Disorder*. OR Books. 241.
- Žižek, S. (2020). *Hegelin A Wired Brain*. Bloomsbury Academic. 208.
- Zizek, Slavoj (2009). *The Sublime Object of Ideology*. Verso. 304.
- Zuboff, Sh. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. Public Affairs. 704.

PALAHUTA VADIM – PhD hab.(Philosophy), Professor,
Professor of the Department of Philosophy and Pedagogy
of the National University of Technology (Dnipro, Ukraine)
E- mail:palaguta@ua.fm
ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0003-4254-1625>

THE PROBLEM OF THE OTHER IN MODERN SOCIAL AND HUMANITARIAN KNOWLEDGE (PART ONE)

Abstract

The article was devoted to the analysis of the structuralist and poststructuralist model of the Other (Others) as the basis for the formation of social subjectivity and its identity. Based on the comparative method, a comparison of these models was carried out. The principles of construction, similarities and differences between these models of the Other were identified. Thus, the model of the Other traditional philosophical structuralism with its absolutization of the "process without a subject" imposes from the outside, at times, an unacceptable, alien identity to the subject. A typical example of the use of this model of the Other is M. Foucault's dispositifs of power or L. Althusser's interpellation, involved in the construction of ideological identity. Particular attention in the study was paid to the hybrid model of the Other, which indicates a rather complex process of subjectivation taking place at an uncontrolled, unconscious level, an example of which was shown to us by the subject of the unconscious of J. Lacan. It is shown that the model of the Other poststructuralism differs significantly from the structuralist one, which allows us to consider subjectivity differently. This model of the Other(s) further allows us to expand and modify the application of the poststructuralist approach, which emphasizes the virtual social fields and places (everywhere and nowhere) of the ugly Other. The contours of further study of the problem of transformation and incorporation of the model of the "Other" into modern social structures are outlined, which significantly modifies the role of collective identity for the subject. But what transformations with models of the Other are taking place now in modern society, when the subject seems to have believed in the prospects of "free" construction of his identity without direct correlation with the Other, becomes a prospect for future research.

Key words: structuralism, poststructuralism, postmodernism, identity, (self)identification, Self, Other.

© The Author(s) 2023

This is an open access article under
the Creative Commons CC BY license

Received date 15.06.2023

Accepted date 25.06.2023

Published date 15.07.2023

How to cite: Палагута, Вадим. Проблема іншого в сучасному соціально-гуманітарному пізнанні (частина перша). *Humanities studies : Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house "Helvetica". 2023. 16 (93). P. 44–53.

doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2023-16-93-05>